

Єврейські релігійні, громадсько-політичні та культурно-освітні організації міжвоєнного Луцька

У статті проаналізовано форми та особливості єврейських релігійних, громадських, політичних та професійних об'єднань Луцька в період його перебування у складі Другої Речі Посполитої. На основі архівних матеріалів автори характеризують різні види єврейських організацій: політичних, культурно-освітніх, спортивних, добродійних, професійних та їх вплив на життя лучан 1919–1939 рр.

Ключові слова: Друга Річ Посполита, Луцьк, євреї, єврейська релігійна гміна, громадські об'єднання.

У міжвоєнний період 1919–1939 рр. Луцьк набув статусу Волинського воєводського центру Другої Речі Посполитої, що суттєво активізувало громадську та політичну активність місцевого населення. Оскільки місто було багатонаціональним, ця активність проявилася у створенні та діяльності розгалуженої мережі різного роду національних організацій та об'єднань.

Єврейська громада серед мешканців Луцька переважала. За переписом населення 1921 р., її чисельність складала 14 860 осіб, що становило 70,2% від загальної кількості лучан [14, 30–31]. У подальші роки, не дивлячись на те, що їх кількість і надалі зростала (у 1931 р. до 17 366 осіб), частка єврейського населення серед загалу міських мешканців зменшилася до 42,2% [12, 27]. Причина цього крилася з одного боку у активній еміграції серед представників цієї спільноти, з іншого, у значному впливі поляків з інших регіонів Польщі.

Основними формами колективної репрезентативності євреїв у міжвоєнному Луцьку були Луцька єврейська релігійна гміна та чисельні осередки різного роду політичних партій, громадських організацій і професійних об'єднань.

Єврейська громадськість в Луцьку, як загалом і по всій країні, мала замкнутий характер, що обумовлювалось їх культурно-релігійними особливостями та традиціями. У Луцьку євреї були згуртовані насамперед довкола єврейської релігійної гміни, яка мала широку автономію та керувалась виборними особами. Утворення єврейських релігійних територіальних одиниць санкціонувалось розпорядженнями президента Другої Речі Посполитої, міністра віросповідань і громадської освіти та цивільного комісара схід-

них земель [13, 175]. Головною метою їх створення було забезпечення релігійних потреб євреїв. На території гміни організувався та утримувався рабинат, створювалися молитовні будинки, синагоги, цвинтарі. Управління гміни відповідало за релігійне виховання єврейської молоді, турбувалось «про забезпечення населення кошерним м'ясом та продуктами», управляло майном, здійснювало нагляд за діяльністю добродійних та релігійних організацій на своїй території, мало право встановлення та стягнення податків з її членів [13, 175].

Правління єврейської релігійної гміни обиралося членами громади. У 1936 р. до правління Луцької релігійної гміни входили: К. Фришберг, З. Цукернік, Л. Бергер, Ю. Житін, А. Шапіро, І. Айбіндер, В. Шнайдер, Д. Лендер, М. Графман, Х. Кришталко, М. Ваксман, С. Вібірґ [2, 4].

Луцька єврейська релігійна гміна мала у своєму розпорядженні приміщення гмінного управління, синагогу, цвинтар із земельною ділянкою, лікарню, дві дерев'яні та дві муровані будівлі, два охоронні пункти, притулок для осіб похилого віку, ритуальну лазню, чотири магазини. У 1936 р. її нерухомість оцінювалась у 188 500 злотих [2, 10].

Луцьк посідав помітне місце в житті єврейської громади усього воєводства. У місті неодноразово проводилися з'їзди рабинів усіх воєводських єврейських гмін, під час яких обговорювалися різні питання життя громади. Один із них відбувся 5–6 вересня 1922 р. під головуванням луцького рабина Рапопорта. У ньому брало участь 11 рабинів воєводства. Серед питань, які розглядалися – релігійне виховання та поведінка єврейської молоді, випадки порушення шабату,

куріння та споживання не кошерної їжі, контроль над власниками м'ясних магазинів тощо. Для уникнення відхилень від традиційних норм поведінки у майбутньому учасники зборів вирішили активізувати роботу зі створення курсів для молоді з 5-годинним вивченням релігії та 3-годинними заняттями з єврейської мови. Планувалося також відкривати школи для дорослих [7, 46–47].

Суспільна активність євреїв Луцька проявлялася у діяльності різних громадських та політичних організацій. У місті активно діяли єврейські політичні партії, культурно-освітні, релігійні, добродійні товариства та професійні об'єднання.

Пріоритетним напрямком громадського життя єврейської громади була культурно-освітня діяльність. Одним з найвідоміших на Волині було єврейське культурно-освітнє товариство «Tarbut» («Тарбут»)¹. Його луцький відділ² існував з 1922 р., керували ним Х. Вейц та Д. Лендер. Члени товариства зосереджували свою діяльність насамперед на розвитку єврейської культури та мови, створенні шкіл, вечірніх курсів, читалень, наданні матеріальної допомоги своїм однодумцям [9, 24]. Схожі завдання, з акцентами на культурно-мистецьку діяльність, переслідувало і створене 1926 у Луцьку Єврейське товариство «Kultur liga»³ («Культур-ліга»)⁴. До його правління входили: Х. Бруман, М. Фердман, А-Х. Плайплер, М. Гейер, М. Бідюк. Товариство налічувало у 1932 р. 60 активних членів [9, 23]. Такою ж діяльністю в Луцьку займався і створе-

ний 1931 р. відділ культурно-освітнього товариства «Freiheit»⁵ («Фрайхайд»)⁶. Його керівниками були: І. Шварц, Я. Міхікер, Р. Шехтман. Товариство було малочисельним [9, 23].

Створенням та утриманням єврейських шкіл в Луцьку з 1926 р. опікувався відділ Об'єднання єврейських шкіл в Польщі⁷. Єврейським студентством опікувалось Товариство допомоги єврейським студентам⁸, що існувало з 1923 р. [9, 27]. На релігійній освіті бідних дітей та єврейських сиріт із 1930 р зосереджувалася діяльність товариства «Talmud-Tora» («Талмуд-Тора»)⁹ [4, 1–4].

За підтримки громадськості єврейське шкільництво Луцька було представлене кількома освітніми закладами. Одна з них – 7-ми класна загальна школа товариства «Тарбут»¹⁰. Вона була приватною, навчання в ній велось на івриті. У 1932 р. в ній налічувалось 250 учнів та 8 вчителів [9, 36]. Власну школу утримувало і товариство «Талмуд-Тора»¹¹. Того ж року в ній навчалось 450 учнів та працювало 13 вчителів [9, 36]. Працювала в Луцьку і Приватна єврейська гімназія з польською мовою навчання. Професійних єврейських шкіл в Луцьку не було [9, 37].

Фізичний розвиток єврейської молоді був пріоритетним напрямком діяльності таких спортивних організацій, як Єврейський спортивний клуб «Hasmonea»¹² («Гасмонея»)¹³, що існував в Луцьку з 1925 р. та Робітничє товариство фізичного виховання «Jutrznia»¹⁴ («Ютжня»)¹⁵, яке виникло у 1929 р. [9, 28]. Із 1930 р. в Луцьку під

¹ Назва в перекладі з іврити – «Культура».

² Розташовувалося по вул. 3 травня, 8 [9, 24].

³ Розташовувалося по вул. Плоцька, 8 [9, 23].

⁴ Назва в перекладі з ідишу – «Ліга культури».

⁵ Розташовувалося по вул. Юселевіча, 35 [9, 23].

⁶ Назва в перекладі з німецької – «Свобода».

⁷ До управління товариства входили: Ю. Мінензон, М. Фердман, Д. Столяр, Ю. Меєрович. Кількість його членів сягала 110 осіб, розташовувалося по вул. Комарського, 3 [9, 24].

⁸ Налічувало 25 осіб. До складу його правління входили Розенкранц, Б. Граєр, А. Фіш, Пемов. Розташовувалося по вул. Ягелонська, 52 [9, 27].

⁹ Назва в перекладі з ідишу – «Талмуд-Тора».

¹⁰ Розташовувалась по вул. Сінкевича, 29 [9, 36].

¹¹ Розташовувалась по вул. Свободи, 9 [9, 36].

¹² Розташовувався по вул. Скорупки, 3 [9, 28].

¹³ Назва походить від стародавньої династії Гасмонеїв, що правила в Юдеї.

¹⁴ Розташовувалось по вул. Плоцька, 8 [9, 28].

¹⁵ Оригінальна назва «Morgnshtern», в перекладі з ідишу – «Вранішня зоря».

впливом ідей сіонізму спортивно-масовою роботою займалася і організація «Bright Trumpeldor»¹⁶ («Брайт Трумпельдор»¹⁷). До її правління входили: С. Шлафштейн, Л. Берилі, Е. Сегел, Ю. Бурштейн, Ф. Бар. Дана спортивна організація була досить популярна серед шкільної єврейської молоді та налічувала 100 членів [9, 29].

У міжвоєнний період в Луцьку працювало кілька добродійних єврейських організацій. Серед них «Bet Lechem»¹⁸ («Бет Лехем»¹⁹), що існувала в місті з 1924 р. Основним її завданням була матеріальна допомога бідним євреям. Товариство налічувало близько 1 000 членів. До складу його управління входили: Х. Сіжук, Я. Вальдман, Б. Руер, А. Хофман. Того ж 1924 р. в Луцьку розпочало діяльність добродійне товариство «Linac Nacedek»²⁰ («Лінас Хацедек»²¹). Ним керували: А. Ланзберг, М. Шпанерфтік, Т. Дралюк, Ц. Крук. До лав «Лінас Хацедек» належало втричі менше осіб ніж до «Бет Лехем» [9, 27]. Товариство опіки над єврейськими сиротами²² в Луцьку діяло з 1927 р. та налічувало 500 членів. Керівництво його діяльністю здійснювали Ф. Пемов та М. Чихотка. Щомісячно Луцький магістрат надавав товариству для потреб його діяльності 450 злотих [9, 27].

Найактивнішим в обстоюванні здорового способу життя євреїв Луцька було створене 8 червня 1923 р. відділення Єврейського товариства охорони здоров'я²³. Його діяльність була направлена на покращення стану здоров'я євреїв, дотримання санітарно-гігієнічних умов їх помешкань, популяризацію побутової культури та батьківської опіки [3, 85]. Товариство утримувало сирітський притулок на 40 дітей дошкільного віку та на 42 – шкільного. У 1936 р. управлінням товариства було організовано літній табір у власному будинку на території міського луку. Табір діяв у період літніх канікул у два етапи по 255 та 265 дітей [3, 40].

Єврейське товариство охорони здоров'я у 1936 р. нараховувало 363 члени. Всі вони сплачували щомісячні внески від 25 грош до 3 злотих, що дозволяло кожного місяця збирати від 130 до 145 злотих. Товариство також частково фінансувалося Волинським воєводським управлінням. У 1936 р. сума такої допомоги складала від 150 до 200 злотих на місяць. Більшість зібраних коштів адресувалося на матеріальну допомогу тим, хто її потребував. Так у 1936 р. для 280 дітей із бідних сімей було придбано 1400 одиниць одягу, зубні щітки, пасту та 300 шматків мила [3, 41].

З огляду на високу еміграційну активність волинських євреїв, протягом всього міжвоєнного періоду в Луцьку діяло Палестинське еміграційне товариство. Свою діяльність у місті воно розпочало у 1921 р., серед його членів були: Х. Вейц, О. Бергієр, Д. Лендер, А. Вакшман, Н. Гертибель [9, 28]. Основним завданням його діяльності була підтримка еміграції євреїв до Палестини, надання бажаним виїхати матеріальної та юридичної підтримки, забезпечення необхідною інформацією та допомогою в оформленні необхідних документів. Значна увага також надавалася попередній теоретичній та практичній підготовці майбутніх палестинських поселенців. Для них організовувалися спеціальні курси лекцій та практичної підготовки [1, 43–47].

Оскільки практично вся міська промисловість, торгівля та ремесло були зосереджені в руках євреїв, ними організовувались різні економічні об'єднання. Серед них – Союз орендарів міста Луцька [9, 31], Товариство власників нерухомості в Луцьку [9, 31], Луцький окружний союз єврейських ремісників [9, 31], Союз дрібних купців-євреїв [9, 32]. У 1920 р. в Луцьку розпочав свою роботу Союз купців²⁴, метою якого було створення банків, різних фінансових структур, надання господарських та статистичних звітів на прохання влади [9, 32].

¹⁶ Розташовувалася по вул. Ягелонська, 78 [9, 29].

¹⁷ Назва в перекладі з іврити – «Союз Трумпельдора», на честь Йосипа Трумпельдора, єврейського політичного та громадського діяча, активіста сіоністичного руху.

¹⁸ Розташовувалася по вул. Сінкевича, 29 [9, 27].

¹⁹ Назва дослівно з іврити – «Дім хліба».

²⁰ Розташовувалось по вул. Інженерна, 17 [9, 27].

²¹ Назва в перекладі з іврити – «Доступний нічліг».

²² Розташовувалося по вул. Сінкевича, 29 [9, 27].

²³ Розташовувалося по вул. Сінкевича, 33 [3, 85].

²⁴ Розташовувався по вул. Сінкевича, 9 [9, 32].

Слід відзначити, що в Луцьку діяло кілька єврейських банків: Кооперативний акціонерний банк в Луцьку [9, 33], Загальний кооперативний банк [9, 34] та Волинський кооперативний банк відбудови [9, 34].

Досить презентативними в Луцьку були єврейські професійні об'єднання. Серед них Професійний союз виробників одягу [9, 35] та Професійний союз фотографів [9, 35]. Існували і єврейські цехові організації. Активно діяв утворений у 1929 р. Єврейський цех об'єднаних ремісників²⁵ [9, 36].

Серед єврейських політичних організацій, що діяли в Луцьку упродовж 1919–1939 рр., переважали сіоністські та соціалістичні погляди. Луцький відділ Сіоністичної організації в Польщі діяв в місті з 1926 р.²⁶ Організація була покликана об'єднати євреїв для відбудови та розвитку Палестини. Її лідерами були лікар-дантист Ю. Пулторак, інтендант магістрату С. Шлайштейн та бухгалтер А.-Д. Ленеберг. Серед прихильників організації були представники заможних кіл купецтва та ремісники. Сіоністи активно впливали на діяльність культурно-освітнього товариства «Тарбут», спортивні організації «Гасмонея» та «Брайт Трумпельдор» [9, 21].

У Луцьку міжвоєнного періоду значною популярністю також користувався Польський загальноєврейський робітничий союз («Бунд»)²⁷. Довкола себе він об'єднував здебільшого незможні верстви єврейської громади, головним завданням яких була боротьба з капіталізмом та привілейованими класами. Його луцьким відділом²⁸ керували Х. Бруман та Ш. Римарчук, всього до нього входило 40 членів. «Бунд» мав значний вплив на Об'єднання єврейських шкіл, «Культур-Лігу» та робітниче товариство «Ютжня» [9, 22].

На засадах дотримання релігійних та національних єврейських традицій в Луцьку діяли Центральна організація євреїв ортодоксів в Польщі та Сіоністична єврейська релігійна

організація ортодоксів у Польщі «Mizgachi» («Mizrahi»²⁹) [4, 1–4]. Їхні погляди були популярними серед духовенства, єврейських ремісників та купців. У місті ідеологію єврейських ортодоксів підтримувало товариство «Лінас Хацедек» [5, 12].

Євреї брали активну участь у політичному житті та були широко представлені в органах луцького місцевого самоврядування. У виборах до міської ради 1927 р. євреї отримали 18 місць, в той час коли поляки – 6, а росіяни – 1 [8, 2–5]. На виборах 1931 р. депутатські мандати отримали 5 єврейських виборчих списків. Від Єврейського господарського блоку обрано купця К. Фрижберга, від Об'єднаних чехів при союзі єврейських ремісників кравця Ш. Грінблата, від Списку сіоністів заступника бурмістра Луцька Х. Вейца. За списком «Бунду» депутатами стали службовець М. Фердман, та кравець Ш. Римарчук. Найбільшу підтримку мав Об'єднаний список Бромберга, який здобув 9 місць у міській раді. Серед його представників були Е. Кронштейн, один із найбільших власників нерухомості в Луцьку та Д. Хайт – директор єврейського Загального кооперативного банку [10, 163].

Єврейська спільнота гостро реагувала на політичні події в країні та Європі. Прикладом цього може стати, організація 27 березня 1933 р. в приміщенні синагоги Луцька та будинку спортивного клубу «Гасмонея» загального віча, скликаного луцькою Єврейською релігійною гміною, Організацією сіоністів, Союзом єврейських купців, Союзом дрібних торговців, Союзом єврейських ремісників, Союзом ревізіоністів³⁰, відділом Міжнародної жіночої сіоністичної організації «WIZO»³¹ та спортивним клубом «Гасмонея». Учасники зібрання виступили із протестом проти гітлерівської агресії щодо євреїв в Німеччині [15, 5]. У квітні 1933 р. товариство «Культур-Ліга» організувало лекції Н. Шафрана на теми: «Гітлеризм та антисемітизм», «Життя та

²⁵ Цех налічував 71 особу. Безпосереднє керівництво ним здійснювали М. Козьол, А. Зігелбойм, Х. Кардиш. Розташовувався по вул. Болеслава Хороброго, 18 [9, 36].

²⁶ Розташовувався по вул. Сінкевича, 5 [9, 21].

²⁷ Слово «Союз» в перекладі з ідишу – «Bund».

²⁸ Розташовувався по вул. Плоцька, 8 [9, 22].

²⁹ Назва в перекладі з іврити – «Духовний центр».

³⁰ Ревізіонізм – ідейна течія в політичному сіонізмі.

³¹ З англійської – Woman's International Zionist Organization.

наука Карла Маркса» [6, 12]. В знак протесту проти антисемітизму 30 червня 1936 р. в Луцьку всі єврейські крамниці та підприємства на 2 години припинили свою роботу [11, 5].

3 липня 1928 р. у Луцьку почала виходити єдина єврейська газета «Wolyner Presse» («Волинська преса»)³². Її щоденний тираж складав 500 примірників. Найпопулярнішим її журналістом був М. Глікліх [9, 37].

Підсумовуючи громадсько-політичне та освітньо-культурне життя єврейської громади міжвоєнного Луцька, відзначимо його на загал високий рівень організації та різноплановість діяльності. Цьому сприяли наявність розгалуженої мережі загальнопольських та міжнародних єврейських організацій, фінансова спроможність єврейської громади та її підтримка єврейськими міжнародними організаціями.

Джерела та література

1. Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської обл.), ф. 36, оп. 1а, спр. 550, 277 арк.
2. Держархів Волинської обл., ф. 36, оп. 13, спр. 443, 38 арк.
3. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 6, спр. 2042, 90 арк.
4. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 159, 20 арк.
5. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 1999, 46 арк.
6. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 2260, 14 арк.
7. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9а, спр. 5, 60 арк.
8. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9а, спр. 336, 5 арк.
9. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9а, спр. 417, 38 арк.
10. Держархів Волинської обл., ф. 158, оп. 5, спр. 426, 178 арк.
11. Українська нива, 1936, № 3.
12. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9. XII. 1931 R. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie. – Warszawa, 1938. – 361 s.
13. Mędrzecki W. Województwo wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych / W. Mędrzecki. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1988. – 203 s.
14. Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie. – Warszawa, 1926. – 244 s.
15. Wołyn, 1933, № 15.

Анатолій Шваб, Галина Малеончук

Єврейские религиозные, общественно-политические и культурно-образовательные организации межвоенного Луцка

В статье проанализированы формы и особенности общественных объединений еврейского населения Луцка в период его пребывания в составе Второй Речи Посполитой. На основе архивных материалов автор характеризует различные виды еврейских организаций: политических, культурно-образовательных, спортивных, благотворительных, профессиональных и их влияние на жизнь жителей города 1919–1939 гг.

Ключевые слова: *Вторая Речь Посполитая, Луцк, евреи, еврейская религиозная гмина, общественные объединения.*

Anatolij Shvab, Galina Maleonchuk

Jewish religious, socio-political, cultural and educational organizations interwar

The article analyzes the forms and features of public associations of the Jewish population in Lutsk during the period its stay as a part of the Second Polish Republic. Based on archival material, the author describes the different types of Jewish organizations: political, cultural, educational, sporting, charitable, professional and their influence on the lives of the citizens of Lutsk in 1919–1939.

Key words: *Second Polish Republic, Lutsk, Jews, Jewish religious district, associations.*

³² Редакція розташовувалася за адресою вул. Скарбова, 14 [9, 37].